

Azad və ədalətli seçkilərsiz açıq cəmiyyət mövcud ola bilməz.[1] Amma problem beynəlxalq demokratik standartlara uyğun seçkinin keçirilməsindədir. Britaniyanın qeyri-hökumət təşkilatı, Seçkilərə Beynəlxalq və Demokratik Yardım İnstitutu (İDEA) [2] dünyada dayanıqlı demokratiyanı müdafiə edir və bir neçə ümumi qayda təklif edir:

- ▶ *Əhalinin müxtəlif tərkibli və maraqlı nümayəndələrinin təmsil olunduğu (bu sıradan cinsi bərabərlik) təsisatların yaradılmasına və onların effektivliyinin artmasına nail olun.*
- ▶ *Yerli təsisatlara daha artıq səlahiyyət verin.*
- ▶ *Müxalifət partiyalarını siyasi sistemin həssas elementləri olaraq qəbul edin, hakim və müxalif partiyaların birgəyaşayış və qarşılıqlı hörmət mexanizmlərini yaradın.*
- ▶ *Dayanıqlı partiya sisteminin inkişafını dəstəkləyin.*
- ▶ *İnsan haqları və azlıqlar üzrə qruplar, qadın qrupları və qadınların siyasi liqaları kimi lobbi qrupları da daxil olmaqla vətəndaş cəmiyyətinin ölkənin siyasi və ümumi inkişafında rolunu qəbul edin.*
- ▶ *Siyasi partiyalar, yerli təsisatlar, qeyri-hökumət təşkilatları və medianın sərbəst işləyə biləcəyi demokratik mühitin yaranmasını təmin edəcək qanun və qaydalar qoyun.*

SEÇKİLƏR

Hökumət xalqın mandatını aldığı zaman qanunı sayılır. Legitim olmayan seçkilər çox tezliklə vətəndaş itaətsizliyinə və sabitliyin pozulması-

na səbəb ola bilər. Belə bir şəraitdə isə korrupsiya və insan haqlarının pozulması geniş yayıla bilər. Odur ki, bu mandatın hansı yolla alınmasının böyük əhəmiyyəti var. Seçkilər yalnız ədalətli olmalı deyil, həm də onun ədalətli olması açıq-aydın göstərilməlidir.

MÜSTƏQİL SEÇKİ KOMİSSİYASI

Yeni işə başlayan hökumətin mənəvi nüfuzu o vaxt böyük olar ki, seçki prosesinə müstəqil hesab olunan effektiv seçki komissiyası nəzarət etmiş olsun. Bir çox ölkənin konstitusiyasında seçki komissiyaları haqqında maddələr var, bəzilərinə onlara aid xüsusi qanunlar özünə yer tapır.[3]

Adətən, bu komissiyalar siyasi partiyaların geniş spektrindən, vətəndaş cəmiyyətindən, qadın və kişi kəsimlərinin nümayəndələrindən ibarət olur. Komissiyalara etibar dərəcəsi, əsasən onun üzvlərinin təyinat formasından asılı olur. Əgər hökumət məsləhətləşmələr aparmadan, onları sadəcə təyin edirsə, onda bu komissiya üzvləri hökumətin “əlaltıları” sayılacaq və seçkinin nəticələrinin tanınmasına mütləq təsir edəcək. Buna görə də, hesab edilir ki, siyasi partiyalar bir-biri ilə məsləhətləşməli, mümkün olsa komissiya üzvləri təyinat qədar razılaşdırılmalıdır. Təbii ki, əgər siyasi partiyalar özlərinin fəal müdafiəçilərinin təyin olunmasında israr edərlərsə bu, həmin komissiyaların işinə ictimai etimadı zədələyə bilər.

İDEA səlahiyyətli komissiyaların müstəqilliyinə birinci dərəcəli əhəmiyyət verir. Onlar göstərir ki, seçkiyə məsul olan orqanlar çox siyasiləşmiş və emosional ola bilər. Seçki aparatına nəzarət və prosesləri manipulyasiya etmək qeyri-demokratik hökumətlərin əlində hakimiyyətdə qalmaq üçün əsas vasitə kimi istifadə edilmişdir. Seçkiyə məsul olan şəxslər həmçi-

nin hökumətin, yaxud hansısa partiyanın, ya da cəmiyyətin hansısa sektorunun agentləri sayıla bilər.

Keçid dövrünü yaşayan rejimlərdə, yaxud yeni demokratiyalarda müxalifət partiyaları, adətən, hakim partiyanın seçki aparatına nəzarətdən öz xeyrinə istifadə edəcəklərindən ehtiyat edirlər.

Təcrübəsiz komissiyalar da şübhə doğura bilərlər. Komissiya üzvləri tanınmamış, sınaqdan çıxmamış insanlar da ola bilər. Bərkənd-boşdan çıxmış siyasətçilər və partiyalar bu şəraitdən istifadə edə bilərlər. Kambociyada 1998-ci il seçkiləri buna misal ola bilər. Seçki aparatının bitərəf şəxslərdən ibarət olması haqqında qanunun tələbinə baxmayaraq, hakim partiya öz tərəfdarlarını, o cümlədən, xeyli hökumət adamını seçki sisteminin müxtəlif səviyyələrinə doldura bildi.

Dünya miqyasında seçkilərə inamsızlıq, həm siyasi partiyalar, həm də vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən seçkilər zamanı əlavə təhlükəsizlik tədbirlərinin və ciddi monitorinqin qoyulmasını şərtləndirir. İştirakçılar, yaxud seçicilər seçkinin bir maraq qrupu tərəfindən keçirildiyinə və saxtakarlığa yol verildiyinə inandıqları zaman səsvermədə iştirak etməkdən, ya onun nəticələrinin tanınmasından imtina edə bilər.

Seçkilərin azad və ədatətli sayılması üçün yaxşı təşkil edilmiş, etimad doğuran bitərəf komissiyanın olması önəmlidir. Belə bir komissiya seçki saxtakarlıqlarının qarşısını ala bilər. Bu, öz növbəsində seçkilərə və onunla bağlı olan institutlara etibarını artırır.

SEÇKİ KOMİSSİYASININ MƏSULİYYƏTİ

Bu komissiya hökumət tərəfdən seçkilərin nəticələrinin saxtalaşdırılmasının qarşısını almaq

məqsədilə bütün tədbirlərin görülməsinə məsul olmalıdır. Bu komissiyaların məsuliyyət dairəsinə aşağıdakılar daxildir:

- ▶ *Eyni fikirdə olan vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə birlikdə vətəndaş maarifçiliyi proqramının həyata keçirilməsi; bu, vətəndaşlara seçkilərin rolu, onların seçkilərdə rolu və səsvermə proseduru haqqında biliklər verir*
- ▶ *Siyasi partiyaların və namizədlərin seçki qaydalarına əməl etməsinə nəzarət*
- ▶ *Seçicilərin qeydiyyatı və onların siyahısının hazırlanması. Bu proses açıq olmalıdır ki, siyasi partiyalar və cəmiyyət ona nəzarət edə bilsin. Seçici siyahıları hazır olanda o, ictimaiyyət üçün açıq elan edilməlidir. Ehtiyac olduqda siyasi partiyalara irad bildirmək imkanı verilməlidir.*
- ▶ *Namizədlərin qeydiyyatı və yoxlanılması. Bu da şəffaf proses olmalı, namizədliyi qeydə alınmayanlara, verilmiş qərarın dəyişməsi məqsədilə məhkəmələrə müraciət etmək haqqı verilməlidir.*
- ▶ *Seçki bülletenlərinin tərtibi, onların çapı və yayılmasına nəzarət. Partiyaların səlahiyyətli nümayəndələrinin bu bülletenləri qeydə ala və onlardan istifadəyə nəzarət edə bilmələri, eləcə də sayılmaq üçün açılan vaxt seçki qutularındakı bülletenlərlə, onların sayının üst-üstə düşməsinə nəzarət üçün bülletenlər nömrələnməlidir.*
- ▶ *Seçkilərin maddi-texniki təminatına, eləcə də seçki məntəqələri, səsvermə materialları, seçki qutuları, nəqliyyat, seçki dairələrinin xidmət heyətinin və seçkilərə xidmət edən başqa əməkdaşların işə qəbulu və*

onların təliminə nəzarət. Seçki məntəqələri elə düzəldilməlidir ki, seçicilər səs verən zaman onların rəylərinin gizliliyi təmin edilmiş olsun. Seçicilər inanmalıdır ki, onların səsi tamamilə gizli qalacaq.

- ▶ Seçki günü seçkilərin idarəçiliyi məsələlərinə nəzarət. Bura partiya funksionerlərinin seçki məntəqələrinə daxil ola bilməsi, hər seçki məntəqəsində səslərin müstəqil hesablanması, partiya nümayəndələri tərəfindən səsvermənin nəticələrinin təsdiq etdirilməsi, iştirak etmiş partiya nümayəndələrinin hərəsinə nəticələr haqqında sənədin bir nüsxəsinin verilməsi daxildir.

Seçkinin nəticələrinin tərtibi və elan edilməsi

- ▶ Seçkilər haqqında yekun hesabatın çapı. Hər seçki məntəqəsindəki səsvermənin nəticələri ayrı-ayrı cədvəllərdə doldurulmalıdır. Növbəti seçkilərin islahına yönəlmiş tövsiyələr verilməlidir.

SEÇKİ PROSESİNDƏ ŞƏFFAFLIQ

Seçicilərin seçkilərə etibarını artırmaq üçün şəffafliq təmin olunmalıdır. Seçki kampaniyaları dövründə şikayətlərin olması adi haldır; adətən, bu şikayətlər hakim partiyanın dövlət resurslarından sui-istifadəsi haqqında olur. Bu iradlara hakim partiyanın cavabı belə olur ki, o, həm də ölkə işlərindəki vəziyyətə görə məsuliyyət daşıyır.

Geniş yayılmış bir mülahizəyə görə, seçkilər seçki gününədək udulur, ya uduzulur. Bununla belə səsvermə mexanizminin özü korrupsiya halları doğurur. Səsvermə nəticələrinin saxtalaşdırılmasının bir neçə yolu var:

- ▶ Seçici siyahıları dəqiq olmaya, hökumət əleyhdarlarının adı buraya salınmaya bilər, əlavə "ölülər" olar
- ▶ Seçki məntəqələrinə yollanan seçicilər səsvermədən yayındırıla, ya qorxudula bilər
- ▶ Bülleten qutuları müəyyən bir partiyanın, ya namizədin xeyrinə doldurulmuş başqa bir bülleten qutuları ilə dəyişdirilə bilər
- ▶ Seçkiyə məsul olan şəxslər şikəst insanların, yaxud qocaların adından bülletenləri doldurduqları vaxt onların demədiyi şəxsləri qeyd edə bilərlər
- ▶ Səslər gizli şəraitdə sayıla bilər
- ▶ Yekun rəqəmlərin çıxarılmasında saxtakarlıq ola bilər
- ▶ Uduzan hakim partiya yeni seçkilər keçirmək üçün kiçik pozuntulardan istifadə edə bilər.

Bu tipli müxtəlif problemlərin həllinin sadə yolu var: şəffafliq. Səsvermənin gizli olmasına baxmayaraq, seçkilərin və onun təşkilinin bir sıra aspektləri xüsusilə rəqib namizədlər və siyasi partiyalar, eləcə də beynəlxalq və yerli vətəndaş cəmiyyətlərinin müşahidəçiləri üçün araşdırmaya açıq olmalıdır.

Müstəqil seçki komissiyalarının və səsverməyə məsul şəxslərin təyin olunması da şəffaf olmalıdır. Rəqiblərin etirazları müqabilində namizədliyi irəli sürülmüş şəxsin əvəzində, yeni şəxsin namizədliyinin irəli sürülməsi üçün hər partiyanın ixtiyarında əvvəlcədən hazırlanmış təyinatlar siyahısı olmalıdır. Aydındır ki, rəsmi vəzifə tutmaq üçün namizədliyi verilmiş

şəxsə rəqib partiyadan etirazın olmaması, prosesin davam etməsinə şərait yaradır.

Seçki materiallarının bölünməsi də tamamilə şəffaf şəraitdə getməlidir. Partiyalar bülletenlərin haraya göndərilməsindən və onların seriya nömrələrindən xəbərdar olmalıdır. Səsvermə zamanı seçki məntəqələrinin işinə məsul olan rəsmi şəxslər “səsvermə müşahidəçilərini” – hər məntəqəyə təyin olunmuş rəqib partiya nümayəndələrini məlumatlandırmalıdır. Bu nümayəndələr bülletenlərin istifadə olunub-olunmamasını, yaxud hansı qaydada olunmasını bilməlidir. Seçici siyahıları hamı üçün açıq olmalıdır. Partiya nümayəndələri yoxlama siyahıları ilə səsvermənin gedişinə nəzarət etmək imkanında olmalıdırlar. Siyasi partiyaların nümayəndələrinin hamısı seçkiyə məsul şəxslərin seçicilərə yardım göstərməsində razılığa gəlmədikdə, yardım göstəriləcək seçicilərin sayı məhdudlaşdırılır və onlara yalnız bir məsul şəxs yardım göstərir. Həmçinin saxtalaşdırma imkanlarını azaltmaq üçün bülletenin son faktik tərtibatı axıra qədər gizli saxlanıla bilər.

Səsvermə üçün ayrılmış saatlar bitəndən sonra partiyaların nümayəndələri müşahidələri əsasında bülleten qutularında nə qədər bülleten qaldığını (seçicinin özünü bərabər apardığı bülletenləri çıxarmaqla) və salınmış bülletenlərin seriya nömrələrini bilmək istəyəcəklər. Bu, qutuların dəyişdirilməsi cəhdinin də qarşısını alır. Bundan başqa partiyaların nümayəndələri səsvermə bitdikdən sonra, bülletenlərin sayımınadək qutuların yanında dayanmaq haqqına malikdirlər. Səslər sayıldıqdan sonra partiya nümayəndələrindən sayımın dəqiq keçirilməsini təsdiq etmələri tələb olunmalıdır. Hər partiyanın nümayəndəsinə seçkiyə məsul vəzifəli şəxslərin və başqa partiyaların nümayəndələrinin imzaları ilə təsdiq edilmiş səsvermənin nəticələri haqqında sənədin bir nüsxəsi veril-

məlidir. Beləliklə, partiyaların hər birində səsvermənin yekun nəticələrini müstəqil və dəqiq qiymətləndirmək imkanı verə bilən sənədlər olacaq. Qeyd olunmuş sənədlər tam olmasa belə, onlar yenə də seçkilərin rəsmi nəticələrinin seçmə üsulu ilə yoxlanmasını təmin edə bilərlər. Bu, nəticələrə ciddi şübhənin yarandığı hallarda çox səmərəli ola bilər.

Seçki prosesi mexanizmlərinə cəlb edilmiş insanların sayı, bu prosesin şəffaflıq və cavabdehlik dərəcəsi ilə birbaşa bağlıdır. Bu prosesə nə qədər çox adam cəlb ediləcəksə, bir o qədər də informasiyanı gizlətmək və rəqəmləri dəyişdirmək çətin olacaq. Cəmiyyətin böyük hissəsini təmsil edən, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının əməkdaşlarının seçki prosesinə cəlb edilməsi seçicilərin inamının artmasına yardım edə bilər.

Seçkilərin keçirilməsi və seçki kampaniyasının maliyyələşməsi sahəsində əldə olunmuş ən yaxşı təcrübələrə aşağıdakılar aiddir. Aşağıda göstərilən nüsxələr dünyanın müxtəlif regionlarında keçirilmiş seçkilər haqqındakı hesabatlar və müşahidəçilərin məlumatlarından götürülmüşdür:

- ▶ Siyasi partiyaların qəbul etdiyi seçki kampaniyaları zamanı davranış kodeksi olmalıdır. Bu, seçki prosesinin azad və ədalətli olmasını təmin edir.
- ▶ Seçki komissiyası mümkün olduğu qədər siyasi partiyalar arasında debat və məşvərət üçün forum yaradır. Onlar elə şərait yaratmalıdırlar ki, bu zaman siyasi partiyalar seçki prosesinin bütün aspektlərinə münasibətdə öz haqq və məsuliyyətlərini tam dərk edə bilsinlər.
- ▶ Özəl şəxslərdən və korporasiyalardan verilən ianələr, (pul və natura formasında)

pulla ələ almaq cəhdi hesaba alınmayacaq həddə qədər məhdudlaşdırılmalıdır. Bu məhdudiyyətlər könüllülərə aid edilməməlidir.

- ▶ Yalan bəyanat verən, yaxud qanunla müəyyən edilmiş maksimum məbləğdən artıq vəsait xərcləmiş namizədlər seçildikləri vəzifəni tutmaqdan məhrum edilməlidir.
- ▶ Siyasi partiya və namizədlər qarşısında, seçki kampaniyasının əvvəlində və səsvermədən dərhal sonra əmlakları və öhdəlikləri haqqında bəyannamə vermək tələbi qoyulmalıdır. Bir sıra ölkələrdə seçkilərdə namizəd kimi iştirak etmək istəyən şəxslərin qeydiyyatı zamanı onlardan vergi və əmlak bəyannamələri təqdim etmək tələb olunur.
- ▶ Ödənişli radio və televiziya elan və reklamları münasib səviyyədə olmalıdır, əks təqdirdə onları qadağan etmək gerəkdir. Bundan başqa, seçki komissiyası ictimai radio və televiziya seçki kampaniyası dövründə hər partiyaya nə qədər pulsuz efir vaxtının verilməsini müəyyən etməlidir.
- ▶ Namizədlər, yaxud siyasi partiyalar tərəfindən müvəkkil edilməyən xüsusi maraq qruplarının və başqalarının seçki təbliğatı aparması yasaq edilməlidir. Bu, seçki xərclərinə qoyulmuş məhdudiyyətlərdən yan keçmək imkanı verə bilər. Seçki komissiyasının bütün məmurları həm seçkidən öncə, həm də ondan sonra əmlakları, gəlirləri və öhdəlikləri haqqında bəyannamə verməlidirlər.
- ▶ Seçki kampaniyası dövrü həddindən artıq uzun olmamalıdır. Bu dövrü qısaltmaqla

seçki xərclərini də azaltmaq olar. Seçki kampaniyası dövrü həddindən artıq qısa olsa, hakim partiya müxalifət partiyaları üzərində üstünlük qazanmış olurlar.

- ▶ Seçki kampaniyası gedişində siyasi partiyaların, yaxud namizədlərin xərclərinə (həm pul, həm də başqa formalarda) məhdudiyyətlər qoyulmalıdır.

Bu tipli xərclər haqqında bəyanatlar açıq olmalı və seçkilərə iki ay qalmış seçki komissiyasına təhvil verilməlidir. Hər bəyannaməyə yüksək ixtisaslı auditor tərəfindən təstiq edilmiş audit şəhadətnaməsi əlavə edilməlidir. Bundan başqa, siyasi partiyalar yerli, regional və milli səviyyədə gəlirləri haqqında müfəssəl məlumatlar verilmiş illik audit şəhadətnaməsini də təqdim etməlidir.

- ▶ Anonim ianələr və “xəyali” təşkilatların verdiyi ianələr yasaq edilməlidir.
- ▶ Dövlət/ictimai fondların qrantları ya partiyanın son seçkilərdəki fəaliyyətinə görə verilməli, ya da müstəqil seçki komissiyasının qəbul etdiyi formulaya əsasən müəyyən edilməlidir.

SƏSVERMƏNİN MONİTORİNQİ

Ədalətin təminatı üçün fəal monitorinqin aparılması əhəmiyyətlidir və işlək demokratiyaların hamısında o mövcuddur. Müxalifət partiyaları səsvermənin bütün aspektlərdən monitorinqini aparmalı, müəyyən etdikləri hər bir pozuntunu sənədləşdirməli, onlar haqqında hesabat hazırlamalıdır. Yuxarıda deyildiyi kimi, seçki prosesinin lap əvvəlindən onların rolu bilinməlidir.

Bunlardan başqa, vətəndaş cəmiyyəti siyasi cəhətdən bitərəf qaydada seçkilərin monitorinqində ən əhəmiyyətli rol oynamalıdır. Bu baxımdan vətəndaş qruplarının seçkilərin müşahidə edilməsində iştirakı qanuni və fiziki cəhətdən təmin edilməlidir. Bu rolu beynəlxalq müşahidəçilər öz öhdələrinə götürür və yerli vətəndaş cəmiyyəti qrupları bu sahədə onlarla birgə işləyə bilər.

Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının belə məsuliyyəti daşdıqları bir sıra ölkələrdə, akkreditə olunmuş yerli müşahidəçilərə seçki məntəqələrinə daxil olmaq və say prosesini birbaşa müşahidə etmək imkanı verən qanun dəyişikliyinə olmasa gərəkdir. Qanunla rəsmən seçki prosesində iştirak etməkdən məhrum edilmiş bu qruplar, hər halda elə edə bilərlər ki, onların iştirakı hiss edilsin. Seçkiqabağı kampaniyanın monitorinqini aparmaqla və seçki məntəqəsini tərk etdikdən sonra seçicilərin rəylərini soruşmaqla informasiya toplamaq olar. Seçicilərin çıxışda səsini yenidən sayılması (exit polls) düzgün təşkil edildiyi təqdirdə bu, səsvermənin nəticələrinin manipulyasiyası ilə bağlı əlavə bir yoxlama vasitəsi ola bilər. Exit-poll-un nəticələrinin radio və televiziya vasitəsilə elan edilməsi, hökumətin seçkilərin nəticələrini saxtalaşdırmaq cəhdlərinin qarşısını almaq sahəsində effektiv vasitə sayılır.

Beynəlxalq müşahidəçilər komandası da gənc demokratiyadarda fəvqəladə böyük rol oynayır. Onlar ədalətli seçkilərə yardım göstərər, ona etibarın artmasına nail olar, beynəlxalq standartlara cavab verməyən seçkilərdə buraxılmış səhvlərə diqqəti cəlb edə bilər. Yerli vətəndaş cəmiyyətləri də monitorinqdə fəal iştirak etməlidirlər. Uzunmüddətli perspektivdə ölkənin seçki sisteminin dürüstlüyü vətəndaşların verdiyi qiymətdən asılıdır.

XARİCİ DONOR YARDIMI

Xarici donorlar yalnız seçkilərin xərcinin bir hissəsini çəkməklə kifayətlənmir, mübahisəli məsələlərdə vasitəçi kimi çıxış edə bilərlər. Kombocada xarici donorlar Konstitusiyə Məhkəməsinin – seçkilər sahəsində mübahisələrin həllinə yardım edən ali məhkəmənin yaranması məsələsində yardım göstərdilər.

Amma seçkilərin xərclərinin ödənilməsi məsələsinə gəldikdə, seçki prosesinin davamlılığının təmin olunması zərurətini unutmaz. Müvafiq xərclər nəzərə alınmaqla, səsvermənin dürüstlüyünün təmin olunması mexanizmləri yaradılmalıdır. Seçkilərin şəffaflığı seçki xərclərindən asılı olmamalıdır.[4] Effektiv planlaşdırma və işlək sistemlərin hazırlanması əsasən səriştəli seçki monitorinqi ekspertlərinin vaxt və biliklərindən asılıdır.

DÖVLƏT MEDIASI

Dövlətə məxsus olan media, demək olar ki, həmişə seçki dövründə döyüş meydanını xatırladır. Müxalifət partiyaların dövlətə məxsus mediaya çıxışını nizamlayan aydın qaydalar olmalıdır. Lazım gəlsə, radio və televiziya ayrılımış efir vaxtı püşk ilə müəyyən edilə bilər. Xəbərlərin mövzusu haqqında da eyni aydın qaydalar olmalıdır. Bu məlumatlar obyektiv olmalı, hadisələrin bəlli faktlarına əsaslanmalı, reportyorun şəxsi siyasi mövqeyindən asılı olmamalıdır.

SİYASİ PARTİYALARIN MALİYYƏLƏŞMƏSİ

Siyasi partiyaların uyğun şəkildə maliyyələşməsi və cəmiyyət qarşısında cavabdeh olması cəmiyyətin marağındadır; yalnız bülleten qutuları vasitəsilə deyil, eləcə də onların seçki təcürübəsi vasitəsilə.

Yeni yaranmaqda olan demokratiyalarda çoxsaylı siyasi partiyalar cəmiyyətdə qeyri-müəyyənlik yaradır, onu birləşdirməkdən çox bölürlər. Ayrı-ayrı fərdlərə, yaxud dövlət maraqlarını təmsil edən dairələrə məxsus olan bu kiçik partiyalar siyasi fikirdə və siyasi strukturda üstün mövqələrə malik olurlar. Legitimliyini təmin etmək istəyən partiyalar üçün qeydiyyat məsələlərində maneələrin qoyulması, yaxud seçki barajlarının müəyyən edilməsi, hakim partiyalara rəqiblərini asanlıqla sıradan çıxarmaq imkanı verir. Birmandatlı dairələrdə namizədin qalib gəlməsi üçün səsərin 50 faizdən çoxunu almaq tələbi, səsərin əksəriyyətinin əsas namizədlərə yönəlməsini şərtləndirir. Eynilə, partiyaların öz namizədlərini qeydə aldırması üçün maliyyə depozitləri qoymağa məcbur edilmələri, yoxsul və aşağı təbəqələri təmsil edən partiyalar üçün böyük problemlər yaradır.[5] Belə halların olmaması üçün proporsional seçki sistemi əsasında keçirilən seçkilərdə partiyalar üçün 4-5 faizin tətbiq edilməsi, yaxud seçki kampaniyalarının təşkili üçün dövlət maliyyələşdirilməsinin olması yerlidir.

Müvafiq hakimiyyət bölgüsünün olmadığı şəraitdə hakim partiyalar ictimai və siyasi həyatı daimi nəzarəti altına ala bilirlər. Bu halın olmaması üçün bəzi ölkələrdə diqqət seçki komissiyalarının səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi və partiya qurultaylarında azad və ədalətli seçkilərin keçirilməsinə yönəldilir. Bu, siyasi partiya və hökumətin funksiyalarını bir-birindən fərqləndirmək, siyasi partiya ilə dövlətin de fakto inzibati çulğalaşmasının qarşısını almaq üçün edilir. Bu məqsədlə seçilmiş partiya komissiyaları da eyni rol oynaya bilər.

PARTİYALAR ÖZ KAMPANİYALARINI NECƏ MALİYYƏLƏŞDİRMƏLİDİR?

Roma imperatoru Vespasian (miladdan sonra 9-79-cu illər) deyib ki, “pul iy vermir”. Amma seçkilərdə pul, həqiqətən çox pis iy verə bilər. Siyasi partiyaları saxlamaq üçün çox pul tələb olunur. Yerli şöbələri, əməkdaşları saxlamaq və elektoratla əlaqələr qurmaq üçün onların müvafiq maliyyəyə ehtiyacı var.

Siyasi fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərin öz tərəfdarlarından, heç olmasa müəyyən miqdarda pul alması qeyri-qanuni hesab edilmir. Eyni zamanda külli miqdarda fərdlərdən ianələrin yığılması baha başa gələ bilər. Odur ki, demokratik dövlətlərin əksəriyyətində siyasi partiyaların əsas maliyyə qaynağı özəl sektor olur. Ümumi seçkilər elan olunduqdan sonra bunun əhəmiyyəti daha da artır. Ayrı-ayrı fərdlər, yaxud kompaniyalar siyasi partiyaları ona görə maliyyələşdirirlər ki, bu partiya seçkidə qalib gəldiyi təqdirdə, onlar hansısa yolla xeyir götürə bilsinlər. Bu, dövlət işinə təyinat, yaxud dövlətin maliyyələşdirdiyi hansısa böyük kontraktın həmin kompaniyaya verilməsi ola bilər.

Adətən, siyasi partiyaların kassalarına yol tapan vəsaitlər qeyri-qanuni əldə edilir, ya da vergi orqanlarından gizlədilir. Bəzi ölkələrdə kriminal elementlər seçildikdən sonra immunitet əldə etmək üçün dövlət orqanına seçkilərdə iştirak etməyə həvəs göstərirlər.

Siyasi maliyyələşmənin iki modeli məlumdur – dövlət/ictimai model (məsələn, Yaponiya, Fransa və İspaniya), ya özəl model (məsələn, Birləşmiş Ştatlar və Birləşmiş Krallıq). Lakin yalnız bir neçə sistem bu modellərə tam uyğun gəlir. Adı çəkilmiş modellərə münasibətdə sistemlərin təsnifatı əsasən nisbi xarakter daşıyır. Özəl maliyyələşdirmə hələ də dövlət modeli-

nin içində mövcud ola bilər və dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyi özəl model daxilindəki kampaniyalarda da mümkündür. Lakin İspaniyada olduğu kimi, dövlət modeli daxilində maliyyələşmə halında vəsaitin xərclənməsinə məhdudiyyətin qoyulması normal sayılmalıdır.

Amma dövlət maliyyələşdirməsinin də mənfi tərəfləri var. O, ölkənin siyasi institutlarının inkişafına mane olan kiçik, zəif partiyalar çoxluğunun yaranmasına səbəb olur. Şübhəsiz, seçki prosesində iştirak üçün müəyyən edilmiş hədd (baraj) o qədər yüksək olmamalıdır ki, onu keçmək mümkün olmasın. Bununla belə, bu hədd seçki prosesinin konstitusiyaya uyğunluğunu sual altına qoya bilər. Məsələn, Cənubi Afrikada 1998-ci il tarixli, Parlamentdə Təmsil Olunmuş Siyasi Partiyaların Dövlət Maliyyələşməsi proqramı etirazla qarşılandı. Hesab edildi ki, bu proqram tələb olunan həddi keçməmiş partiyalara münasibətdə ayrı-seçkilik salır.

Vəsait toplanması prosesinin necəliyindən asılı olmadan çalışmaq lazımdır ki, o siyasi sistemi pozmasın, demokratik strukturları pullu adamlara tərəf meylləndirməsin. Bir sıra ölkələrdə bu cür situasiyanı nəzarətdə saxlamaq üçün mexanizmlər yarandı, lakin onlar, adətən, effekt vermir. Yuxarıda deyildiyi kimi, qədim və möhkəm demokratik ənənələri, eləcə də siyasi partiyaların dövlət maliyyələşdirməsi sistemi olan ölkələr belə dağıdıcı qalmaqalardan sığortalanmayıb. Ölkələrin birinin hakimiyyətdən getməkdə olan hökumət başçısı, onu maliyyələşdirmiş şəxsin adını çəkməkdən imtina etmiş, bu hərəkətini həmin adamın adını açıqlamayacağı haqqında ona söz verdiyi ilə əsaslandırılmışdı.

Şübhəsiz, ianənin qaynağını açmaq tələbi etiraz səbəb olar. Çünki bu, şəxsi həyatın qorunması haqqının pozulması kimi dəyərlər

ləndirilə bilər. Kiçik həcmli ianələrin konfidensial xarakteri haqqında maddə bu narahatlıqların qarşısını ala bilər. İnformasiyanın aşkarlanması halında isə, birliklər qurmaq azadlığı haqqının təsdiqi ehtiyacı yarana bilər. Məsələn, müxalif partiyalara dövlət qulluqçularından ianə verməsi faktını tələb etmək olarmı? Namizədlərə tətbiq edilən xərclərin məhdudlaşdırılması, onların söz azadlığı haqqını məhdudlaşdırmaq deyil ki?

Əgər maliyyələşdirmə prosesi qeyri-şəffafdırsa və siyasi partiyalar böyük həcmli ianələrin qaynağını göstərmək məcburiyyətində deyilsə, onda cəmiyyət özü nəticə çıxartmalı olacaq. Bu zaman o görecək ki, siyasi partiyaları maliyyələşdirən şəxslər hökumətin sərfəli kontraktlarından və başqa biznes işlərindən açıq-aşkar xeyir görür.

Seçki prosesi çox tezliklə siyasi hakimiyyətin hərəcinə çevrilə bilər. Özünə inanan partiya onun qələbəsinə inananlardan vəsait toplayır. Ayrı-ayrı fərdlər də qanunvericilərin kontrakt vermək sahəsində "icraçı" hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olduqları vaxt eyni cür hərəkət edirlər. Siyasi ianələrdə şəffaflıq məsələsi demokratik dövlətlərin hamısında əsas problemlərdən birinə çevrilib.

Bəzi ölkələrdə siyasi kampaniyanın xərci o qədər artıb ki, o, qanunla müəyyən edilmiş həddi xeyli keçir. Odur ki, bəzi ölkələrdə, bəlkə də əksəriyyətində, siyasi partiyalar diqqət cəlb etmədən seçki və reklam kampaniyalarının keçirilməsi haqqında qanunu pozurlar. Siyasi rəqiblər tez-tez beynəlxalq müşahidəçilərə bu praktikadan şikayətlənir, amma çox az adam bu məsələni rəsmi surətdə qaldırmağa razı olur.

Siyasi partiyalara xarici donorların ianələri seçkilərin maliyyələşməsinə xarici yardıma ni-

sbətən, adətən, demokratik əhval-ruhiyyəli və-təndaşlar arasında daha çox narahatlıq yaradır. Bu cür ianələr çox asanlıqla xarici güclərin, kompaniya, ya fərdlərin onların tapşırıqlarını yerinə yetirəcək partiyayı hakimiyyətə gətirmək istəyi kimi qəbul edilir. ABŞ, Britaniya, Almaniya və Avstraliyanın siyasi partiyalarından xarici vətəndaşların, yaxud korporasiyaların onlara külli miqdarda ianə verməsinin səbəbini izah etmələri tələb olunmuşdu. Polşa kimi bəzi ölkələr siyasi partiyalara xarici yardımları, sadəcə yasaqlayaraq problemi birdəfəlik həll etmişlər.

DÖVLƏT MALİYYƏSİ PARTİYALAR ARASINDA NECƏ BÖLÜNMƏLİDİR?

Partiyaların hamısına eyni cür yanaşmaq, əlbəttə, çıxış yolu deyil. Çox kiçik partiya ilə, əsas milli institutlardan olan başqa birisini eyni qaydada maliyyələşdirmək, çətin ki, demokratik, ya da məqsədəuyğun hesab edilsin.

Maliyyə “kəkəsinin” - cəmiyyətin özünün demokratik institutlarına qoyduğu investisiyanın həcmi ilə bağlı məhdudiyət var. Beləliklə, bu vəsait tam bərabər şəkildə necə bölünə bilər? Bəzi ölkələrdə dövlət fondları əvvəlki seçkilərdə partiyaların almış olduğu, yaxud da cari seçkilərdə aldığı səsələrə nisbətən bölüşdürülür. Son halda partiyaların tərəfdarlarından borc almaq imkanı olur.

“NÜFUZ ALVERİ”

Bir çox ölkələr üçün bu anlayışın tamamilə yeni olmasına baxmayaraq, Fransa kimi ölkələrdə “nüfuz alveri” çoxdan məlumdur. “Nüfuz alveri” elə bir korrupsiya əməlidir ki, real, yaxud təsəvvür edilən nüfuzla sahib olan şəxs onu pula satır. Vasitəçi dövlət qulluqçusu kimi “rüşvət” almır, o, sadəcə vasitəçilik xidməti

göstərir. Məsələn, siyasətçilər və yüksək rütbəli məmurlar siyasi fəaliyyətlərinin gizli maliyyələşdirilməsi müqabilində öz nüfuzlarını “sata” bilər, bununla da demokratik sistemin müvafiq qaydada iş ritmini, bərabərlik və ləyaqət prinsiplərini pozar.

Avropa Konvensiyası belə hüquq pozuntularını qadağan edir. BMT-nin Korrupsiyaya Qarşı Konvensiyasının ilk variantlarında eyni məhdudiyətlər var.

Praktikada “nüfuz alveri” ilə, adi sponsorluq arasında xətti tapmaq çətin olur.

ŞƏXSİYYƏTİ MÜƏYYƏNLƏŞDİRMƏYİN BÖYÜK ƏHƏMİYYƏTİ

Ötən əsrin doxsanıncı illərində Cənubi Koreya tək-cə siyasi korrupsiyanın deyil, maliyyə sui-istifadələrinin başqa formalarının da kökünün kəsilməsi ilə bağlı nadir yanaşma tətbiq etdi. 13957 №-li Fərmana əsasən, saxtakarlıqla və başqa adamların adı ilə maliyyə istifadələrinə qadağa qoyuldu. Əvvəllər vergidən yayınmaq, aktivlərin gizlədilməsi, məmurların ələ alınması və müxtəlif kompaniyalara qeyri-leqal üzvlük haqqları vermək üçün saxta adlardan tez-tez istifadə edilirdi.

Bu Fərmana əsasən depozit və əmanətlər, eyni zamanda aksiya və istiqrazlar da daxil olmaqla bütün maliyyə əməliyyatları, xatırlanan maliyyə vasitələri ilə əsl sahibin adına qeydiyyatdan keçir. Öz aktivlərini başqa, həm də uydurma adlar altında saxlayan koreyalılardan tələb edildi ki, onları iki ay ərzində öz adlarına qeydiyyatdan keçmiş hesablara köçürsünlər. Bank hesabları açmaq niyyətində olan və hesabdan böyük pullar çıxarmaq istəyən vətəndaşlar ölkə daxilində verilmiş şəxsiyyət vəsiqəsini təqdim etməklə, öz həqiqi adlarını

qeydiyyatdan keçirməyə borclu idilər. Qaydanı pozmuş maliyyə aktivçiləri, bu tələblərin yerinə yetirilməməsi üçün vergi orqanları tərəfindən təqib olunur və xeyli cərimə ödəməyə məcbur edilirdi.

İRƏLİ GETMƏYİN YOLLARINDAN BİRİ

2003-cü ilin aprelində Avropa Şurası, "Siyasi partiyaların və seçki kampaniyalarının maliyyələşdirilməsində korrupsiya ilə mübarizənin ümumi qaydaları" barədə növbəti tövsiyyə verdi [6].

1. Siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsinin xarici mənbələri

Maddə 1. Siyasi partiyalara şəxsi və dövlət yardımlarının göstərilməsi

Dövlət və onun vətəndaşlarının siyasi partiyalara yardım göstərməyə haqqı var.

Dövlət siyasi partiyalara yardım göstərə bilər. Dövlətin göstərdiyi yardımlar əsaslandırılmış ödəmələrlə məhdudlaşdırılmalıdır. Dövlət yardımını maliyyə formasında ola bilər.

Dövlət yardımlarının bölüşdürülməsində əsaslandırılmış meyarlar-ədalət və obyektivlik tətbiq olunmalıdır. Dövlət elə bir şərait yaratmalıdır ki, kənardan istənilən yardım siyasi partiyanın müstəqilliyinə xələl gətirməsin.

Maddə 2. Siyasi partiyaların aldığı ianələrin müəyyənləşdirilməsi

İanə, siyasi partiyalara iqtisadi və başqa fayda vermək məqsədi güdən şüurlu aktdır.

Maddə 3. İanələrə tətbiq edilən ümumi prinsiplər

a. Siyasi partiyalara verilən ianələrin tənzimlənməsi üçün dövlət tərəfindən görülən tədbirlər konkret qaydaları təmin etməlidir ki:

- ▶ Maraqların toqquşmasından qaçmaq mümkün olsun;
- ▶ İanənin şəffaflığı təmin edilsin və gizli ianələrdən qaçmaq mümkün olsun;
- ▶ Siyasi partiyanın fəaliyyətinə xələl gəlməsindən qaçmaq mümkün olsun;
- ▶ Siyasi partiyanın müstəqilliyi təmin edilsin.

b. Dövlətlərə lazım olanlar:

- ▶ siyasi partiyalara ianələrin ictimailəşməsinin təmin edilməsi; tətbiq olunmuş yuxarı həddi qismən aşan ianələrin də;
- ▶ siyasi partiyalara ianələrin məbləğini məhdudlaşdıran qaydaların tətbiqi imkanlarının nəzərdən keçirilməsi;
- ▶ bərqərar edilmiş yuxarı həddin ləğv olunması üçün yoxlama tədbirlərinin görülməsi.

Maddə 4. İanələrin vergilərdən azad olması

Verci-büdcə qanunvericiliyi, ianələrindən vergi gəliri tutulmasından siyasi partiyaları azad edə bilər. Vergidən bu cür azad olmaları məhdud xarakter daşmalıdır.

Maddə 5. Hüquqi şəxslər tərəfindən ianələr

a. İanələrə yuxarıda tətbiq edilən ümumi prinsiplərə əlavə olaraq dövlət aşağıdakıları təmin etməlidir:

- ▶ hüquqi şəxslər tərəfindən siyasi partiyalara verilən ianələrin mühasibat kitabında və bu hüquqi şəxslərin hesablarda qeydiyyatı və;
- ▶ səhmdarların və başqa istənilən hüquqi şəxsləri ayrılıqda təmsil edənlərin ianə barədə məlumatlandırılması.

b. İcra hakimiyyətinin istənilən orqanını məhsulla təchiz edən, yaxud ona xidmət göstərən hüquqi şəxslər tərəfindən verilən ianələr barədə dövlət məhdudlaşdırıcı, qadağanedici və sət şəkildə tənzimləyici addımlar atmalıdır.

c. Dövlət hakimiyyətinin istənilən orqanı da daxil olmaqla, dövlət nəzarəti altında olan hüquqi şəxslər tərəfindən siyasi partiyalara verilən ianələri dövlət qadağan etməlidir.

Maddə 6. Bu və ya digər siyasi partiya ilə əlaqədə olan hüquqi şəxslərə verilən ianələr

4-cü Maddədə qeyd olunduğu kimi ianələrdən vergi tutulmaması qaydası istisna olmaqla, siyasi partiyalara ianə verməyə aid olan mövcud qayda, zərurət yarandığı təqdirdə bu və ya digər partiya ilə birbaşa, yaxud dolayı əlaqədə olan, ya da ki, hansısa şəkildə bu və ya başqa partiyanın nəzarəti altına düşən bütün hüquqi şəxslərə tətbiq edilir.

Maddə 7. Xarici donörərlər tərəfindən ianələr

Dövlət, xarici donörərlər tərəfindən verilən ianələri konkret şəkildə məhdudlaşdırmalı, qadağan etməli, yaxud hansı formada tənzimləməlidir.

II. Seçkilərdə namizədlərin və seçilmiş vəzifəli şəxslərin maliyyələşdirilmə mənbələri

Maddə 8. Namizədlərin və hökumət tərəfindən seçilənlərin seçkilərdə maliyyələşdirilməsi üçün tətbiq edilən qaydalar

Siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsinə aid olan qayda, uyğun dəyişmələrlə aşağıdakılara da tətbiq olunmalıdır:

- ▶ seçki kampaniyasında namizədlərin maliyyələşdirilməsi;
- ▶ nümayəndələr tərəfindən seçilmiş siyasi xadimlərin maliyyələşdirilməsi.

III. Seçki kampaniyasının keçirilməsi xərcləri

Maddə 9. Xərclərə qoyulan məhdudiyətlər

Dövlət, seçki kampaniyasının keçirilməsi zamanı xərclərə məhdudiyətlər qoymaqla, siyasi partiyaların seçkilərdə maliyyə tələbatlarının artmasının qarşısını almaq üçün müəyyən tədbirlər görməlidir.

Maddə 10. Xərclərin haq-hesab qeydiyyatı

Dövlət, hər bir partiya, hər bir namizədə münasibətdə seçki kampaniyası zamanı birbaşa və dolayı yolla çəkilən xərclərin qeydiyyatının aparılmasını tələb etməlidir.

IV. Şəffaflıq

Maddə 11. Hesablama

Siyasi partiyalar haqqında 6-cı Maddədə xatırladığı kimi dövlət, siyasi partiya və hüquqi şəxslərdən mühasibat və hesablama kitabı tələb etməlidir. Siyasi partiyaların hesablanması azad olmalıdır ki, 6-cı Maddədə qeyd olunduğu kimi, zərurət yarandığı təqdirdə ona

hüquqi şəxslərin də hesablaması daxil edilsin.

Madde 12. İanələrin haq-hesab qeydiyyatı

a. *Dövlət tələb etməlidir ki, bu və ya digər siyasi partiyanın hesablamasında, dəyərin qiymətləndirilməsi və məbləği də daxil olmaqla bütün ianələr göstərsin.*

b. *İanənin, müəyyən edilmiş məbləğin dəyər ölçüsünü aşdığı hallarda, haq-hesab qeydiyyatında onun donoru göstərməlidir.*

Madde 13. Hesablamanın ictimailəşdirilməsi və təqdimatı barədə öhdəliklər

a. *14-cü Maddədə deyildiyi kimi, mənbə və orqandan asılı olmayaraq, dövlət siyasi partiyalardan 11-ci Maddədə sözü gedən hesablamaların müntəzəm (ildə bir dəfədən az olmayaraq) təqdim olunmasını tələb etməlidir.*

b. *Dövlət, siyasi partiyalardan, 11-ci Maddədə qeyd olunduğu kimi hesablamaların (ildə bir dəfədən az olmayaraq) müntəzəm ictimailəşdirilməsini, yaxud ən azı bu hesablama məlumatını ictimailəşdirməyi tələb etməlidir. Bu məlumat 10 və 12 –ci maddələrdəki tələblər də daxil olmalıdır.*

V. Nəzarətin həyata keçirilməsi

Madde 14. Müstəqil yoxlama

a. *Siyasi partiyaların seçki kampaniyaları və onların maliyyələşdirilməsi üzərində dövlət nəzarəti həyata keçirilməlidir.*

b. *Müstəqil yoxlama özündə, seçki kampaniyasının keçirilməsi ilə bağlı siyasi partiyaların xərclərini və hesablamaların üzərindəki nəza-*

rəti, eyni zamanda bu hesablama və xərclərin ictimailəşdirilməsini və təqdim edilməsini cəmləşdirir.

Madde 15. Heyətin ixtisaslaşdırılması

Siyasi partiyaların və seçki kampaniyalarının qanunsuz maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə aparmaq üçün, polis əməkdaşlarının, hakimlərin və başqa heyətin ixtisaslaşdırılmasına dövlət yardım göstərməlidir.

VI. Sanksiyalar

Madde 16. Sanksiyalar

Dövlətlər, siyasi partiyaların və seçki kampaniyalarının maliyyələşməsi sahəsindəki qaydaların pozulmasına münasibətdə effektiv sanksiyaların tətbiqinə çalışmalıdır; bu sanksiyalar pozuntuların xarakterinə uyğun olmalı, bir daha bu cür halların təkrar edilməsinə yönəlməlidir.

50 dövlət və hökumət başçısının imzaladığı “Korrupsiyaya qarşı mübarizədə Millətlər Birliyinin ümumi prinsipləri” [7] adlı sənəd daha detallı təlimatdır. Bu sənədə, aşağıdakı məqsədləri qarşıya qoyan siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsi haqqında əsasnamə əlavə olunub:

- ▶ *Maraqların toqquşmasının və ləyaqətsiz təsirlərdən istifadənin qarşısının alınması*
- ▶ *Demokratik siyasi strukturların və proseslərin bütövlüyünün qorunması*
- ▶ *Qadağan olunmuş praktikadan istifadə etməklə və sui-istifadələr yolu ilə siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsi üçün puldan istifadənin qanundan kənar elan edilməsi*

- ▶ *Müəyyənləşdirilmiş hüdudu keçən ianələrin deklarasiyalaşması barədə tələblərin irəli sürülməsi vasitəsilə, siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsində şəffaflıq prinsipinə əməl olunması və onun toxunulmazlığının təsdiq edilməsi.*

KAMPANIYANIN APARILMASI ZAMANI MALİYYƏ VƏSAİTLƏRİNİN XƏRCLƏNMƏSİNƏ NƏZARƏTİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN ROLU

Yuxarıda qeyd olundu ki, əgər nəzarət tək cə rəsmi dövlət orqanları tərəfindən deyil, həm də vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilsə, seçkilərə inam artır. Latın Amerikasında vətəndaş cəmiyyəti qrupları səsvermənin gedişinə adi nəzarətlə kifayətlənmirlər. Onlar gerçək xərclərin qeydiyyatına alınması yolu ilə seçki kampaniyasının aparılmasına çəkilən xərclər üzərində nəzarəti həyata keçirən metodika hazırlayıblar (televiziya reklamı, reklam şitlərinin icarəsinə və afişaların yerləşdirilməsi üçün başqa reklam meydançalarına ödənişlər, elan və plakatlar, broşürlərin çapı və s.). Bu metodika xərclər barədə partiyaların verdiyi məlumatların müqayisəsini aparmağa imkan

verir. Ötən əsrin doxsanıncı illərində Argentinada, dövlət sektorunda korrupsiya xarakterik hal almışdı. Seçki qabağı kampaniyanın korrupsiyalaşması da istisna deyildi. Yaranmış vəziyyəti düzəltmək məqsədilə “Poder syudadano” (vətəndaş hakimiyyəti) adlanan vətəndaş cəmiyyəti təşkilatı federal dairələrin birində maraqlı proqram təşəbbüsçüsü kimi çıxış etdi. Burada seçkilərə namizədlər öz sərvətləri barədə açıq məlumat verərək, onu rəsmən təsdiqləyir və mövcud kampaniyanın gedişində müzakirə olunan mübahisəli məsələlərə aid mövqelərini bəyan edirdilər. Kütləvi informasiya vasitələri bu mübahisəli məsələlərə diqqət ayırdı və onun həyata keçməsinə yardım göstərdi: iştirak edən namizədlər hazırlıqlı və aktiv idilər. Bu təşkilatın növbəti təşəbbüslərindən biri, seçki kampaniyasına çəkilən faktiki xərclər üzərində aylıq nəzarətin həyata keçirilməsi və onun ictimailəşdirilməsi oldu. Son nəticədə, “Ləyaqətli davranış paktı” adı alan bu təşəbbüslər paketi bütün Argentinada seçki kampaniyaları islahatına əhəmiyyətli təsir göstərdi.[8] Hazırda bu regionun başqa ölkələrində də analoji təşəbbüslərə diqqət yetirilir və belə yanaşma bütün dünyada maraqla qarşılır.

QEYDLƏR

- 1 Əsas resurslar: Essex Universiteti (Birləşmiş Krallıq) bazasında The Project on Political Transformation and the Electoral Process in Post-Communist Europe (Post-Kommunist Avropada Siyasi Transformasiyalar və Seçki Prosesi) adlı layihənin online rejimində işləyən İnternet məlumat bankı, eləcə də seçki kampaniyalarının maliyyələşdirilməsi, media haqqında xarici ölkələrin qanunları daxildir. Bu ölkələr Bolqarıstan, Çex Respublikası, Estoniya, Macarıstan, Latviya, Litva, Moldova, Polşa, Rumıniya, Rusiya, Slovakiya və Ukraynadır. Baxın: <http://www.essex.ac.uk/elections/>; The University of Michigan (US)'s Comparative Study of Electoral Systems (Miçiqan Universitetinin Seçki Sistemləri üzrə Müqayisəli Araşdırması) dünyanın 50 ölkəsində seçki təcrübəsini araşdırmaq imkanı verir. Baxın: Comparative study of electoral systems: <http://www.umich.edu/~cses/>; IDEA's State of Democracy Project . Baxın: http://www.idea.int/ideas_work/14_political_state.htm; Seçkilərin idarə olunması və xərcləri haqqında baxın <http://www.aceproject.org/>; Seçkilərin kütləvi informasiya vasitələrində əks olunması haqqında baxın the Center for Public Integrity <http://www.publicintegrity.org/dtaweb/home.asp>; K.D. Ewing (ed.) The Funding of Political Parties: Europe and Beyond (1999) (Bologna; ISBN 88-491-1269-6); Williams, R, Party Finance and Political Corruption (Palgrave, London, 2000)
- 2 IDEA: http://www.idea.int/thematic_b.htm
- 3 Birləşmiş Krallıq yalnız son illərdə Siyasi Həyatın Standartları Komitəsinin (BK) tövsiyələrinə əməl edərək, Seçki Komissiyası yaratdı, Siyasi Partiyalar, Seçkilər və Referendumlar Haqqında Qanun (2000-ci il) qəbul etdi.
- 4 Xərclər haqqında daha ətraflı informasiya almaq üçün baxın: <http://www.aceproject.org/main/english/ei/ei40.htm>
- 5 Seçki depozitləri mübahisəli məsələlərdən biridir. 2001-ci ildə ATƏT-in Demokratik Qurumlar və İnsan Haqları Bürosu Ukraynaya tövsiyə etdi ki, "Depozit sistemi hər hansı namizədin, yaxud partiyanın xeyrinə imza toplanması, imzaların yoxlanması və təsdiqi məsələlərini qaydaya salır". Bununla belə, 2003-cü ilin iyununda Birləşmiş Krallığın seçki komissiyası 500 funt sterlinqdən (2004-cü il 8 mart tarixli məzənnəyə görə təxminən 927 \$) ibarət olan və ümumi seçkilərdə namizədlərin ödədiyi seçki depozitinin ləğvini tövsiyə etdi.
- 6 Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation Rec(2003)4: http://www.cm.coe.int/stat/E/Public/2003/adopted_texts/recommendations/2003r4.htm
- 7 Commonwealth Heads of Government 1999 meeting, Background paper Fighting Corruption Requires Good Government by Nihal Jayawickrama: <http://www.chogm99.org/bgpapers/f2.htm>
- 8 Keeping Accounts: A Case Study of Civil Initiatives and Campaign Finance Oversight in Argentina (Working Paper 248, Center for Institutional reform and the Informal Sector, University of Maryland, USA): <http://128.8.56.16/docs/docs/wp248.pdf>